

lı iki oğlu ile Derdâ ve Nesîbe adlı iki kızı olmuş, bunlardan Bilâl Emevîler döneminde Dimaşk kadılığı yapmıştır.

Daima âhiret hesabını ve Allah rızasını gözetken Ebü'd-Derdâ çevresinde olup bitenlere ibret gözüyle bakardı. Müslüman olduğu sıralarda karısını ihmal edecek kadar ibadete düşkündü. Selmân-ı Fârisî, İslâmiyet'in bu kadarına izin vermediğini söyleyerek onun bu konudaki aşırılığına engel oldu. Ebü'd-Derdâ'nın ibadeti daha çok tefekkür ve ibret alma tarzındaydı. Hz. Peygamber'in onun hakkında "ümmetimin en âbidi ve en müttakisi" (İbn Manzûr, XX, 13), "bu ümmetin hakîmi" (Muttakî el-Hindî, XI, 718) gibi takdîrkar ifadeler kullandığı rivayet edilmektedir. Dünya malına değer vermeyen Ebü'd-Derdâ, kızı Derdâ'yı onunla evlenmek isteyen Yezîd b. Muâviye'ye vermemiş, fakir bir müslümanla evlendirmişti. Bildiklerini söylemekten çekinmezdi. Halkı iyilik etmeye, âhireti düşünmeye, yetimleri gözetmeye, köle âzat etmeye, Allah'ı zikretmeye, mütevazî ve dünyaya karşı tok gözlü olmaya, zulümden kaçınmaya teşvik ederdi. İnsanın bildiklerini uygulaması gerektiğini söyler, ilme ve dini yaşamaya çok önem verirdi.

Ebü'd-Derdâ tefsir, fıkıh, hadis ve kıraat sahalarında ashâbın ileri gelenlerindendi. Yıllarca titizlikle yürüttüğü kadılık görevi sırasında bir hüküm verdikten sonra davalıları geri çağırıp onları tekrar dinlediği olurdu. Onun bu titizliği hadis rivayetinde de görülür. Ebü'd-Derdâ'dan hadis öğrenmek üzere çeşitli ülkelerden gelen hadis talebelerine rivayette bulunduktan sonra herhangi bir yanlışlık yapmış olabileceğini düşünerek, "Hadis bunun gibidir veya buna benzer şekildedir" der, böylece meydana gelebilecek muhtemel hataların sorumluluğundan kaçınmak isterdi. Hz. Ömer'in aralarında Ebü'd-Derdâ'nın da bulunduğu birkaç sahâbîyi fazla hadis rivayet etmekten veya Medine dışına çıkmaktan menettiği söylenmektedir (İbn Sa'd, II, 336). Onun rivayet ettiği hadislerin sayısı 179 olup Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr b. Âs, Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerle karısı Ümmü'd-Derdâ, oğlu Bilâl, Cübeyr b. Nüfeyr, Ebü İdrîs el-Havlânî, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Yesâr gibi tâbiîler kendisinden hadis rivayet edenler arasında yer almaktadır.

Önemli bir yönü de Kur'an muallimliği olan Ebü'd-Derdâ "Dimaşk mukrî" di-

ye anılırdı. Sabah namazından sonra talebelerini okutmaya başlardı. Anlatıldığına göre talebeleri onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin ederdi. Öğreticiler talebeleri çalıştırırken kendisi de mihrapta oturur veya halkalar arasında dolaşarak çalışmaları takip eder, belli bir seviyeye ulaşan öğrenciler kıraatlerini ona arzederlerdi. Bu usulü ilk defa onun başlattığı söylenmektedir. Ebü'd-Derdâ'nın kıraat hakları bazan 1600 kişiye kadar ulaşır. Ondan arz yoluyla Kur'an öğrenenler arasında hanımı Küçük Ümmü'd-Derdâ, Atıyye b. Kays el-Kilâbî, Hâlid b. Ma'dân ve Ba'lebek Kadısı Süveyd b. Abdülazîz bulunmaktadır. Meşhur yedi kıraat imamından İbn Âmir de ondan Kur'an derisi almıştır.

Ebü'd-Derdâ'nın güzel sözlerinden bazıları şunlardır: "Kul Allah'a ibadetle meşgul olunca Allah onu sever, mahlûkatına da sevdirdir". "İmanın zirvesi başa gelene sabır, kadere rıza, samimi bir tevekkül ve Allah'a boyun eğmektir". "Bir saat tefekkür, bütün bir gece nâfile ibadet etmekten hayırlıdır". "Bilmeyene bir kere, bilip de yapmayana yedi kere yazıklar olsun".

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 194-199; VI, 440-452; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 336; VII, 391-393; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 76-77; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvi), s. 116; İbn Ebü Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 26-28; Ebü Nuaym, *Hilye*, I, 208-227; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 336; İbn Abdülber, *el-İst'âb*, III, 15-18; IV, 59-61; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fuhâmî ehli'l-eşer* (nşr. Ali Hasan), Kahire 1975, s. 143, 238, 364; İbnü'l-Esir, *Üs-dü'l-gâbe*, IV, 318-320; VI, 97-98; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 411; III, 129; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XX, 10-43; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 175-177; Zehebî, *Tezkiretü'l-huf-fâz*, I, 24-25; a.mlf., *A' lâmu'n-nübelâ*, II, 335-353; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 11-40*, s. 398-404; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 606-607; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 45-46; IV, 59; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XI, 718; XIII, 550-553; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IX, 367; Şevkânî, *Derrû's-sehâbe*, s. 453-454, 677; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri*, İstanbul 1953, s. 25; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, s. 18-19, 60, 123, 160, 180; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'e-tü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1987, III, 290-292; Ahmed Fâiz el-Himsî, "el-'Uzamâ'u'l-lezîne düfinü fi Dimaşk ev mâtu fihâ", XXXV, *el-Havliyyâtü'l-eşeriyetü'l-'Arabîyyetü's-Sûriyye*, Dimaşk 1985, s. 292; M. Th. Houtsma, "Ebülderdâ", *İA*, IV, 75; Süheyl Ünver, "Ebu el-Derdâ", *İst. A*, IX, 4854; A. Jeffery, "Abu'l-Dardâ", *EI*² (İng.), I, 113-114.

ABDULLAH AYDINLI

EBÜ'L-ESVED ed-DÜELİ

(أبو الأسود الدؤلي)

Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr
b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî
(ö. 69/688)

Kur'an-ı Kerim'e
hareke sistemini getiren
ve Arap nahvinin ilk esaslarını
tesbit eden âlim, şair.

Kaynaklarda adı Osman, Amr b. Zâlim, Uveymir b. Zuveylim; Kinâneoğulları'nın Düil kabilesinden gelen nisbesi Dîlî veya Dülî şeklinde de geçer. Anne tarafından Abdüddâr kabilesine mensuptur; atalarının ismi farklı tertiplerde zikredilir. Doğum tarihi bilinmemekte, seksen beş yaşlarında vefat ettiği yolundaki bir rivayete göre İslâmiyet'in ortaya çıkışından birkaç yıl önce doğduğu kabul edilmektedir. Yaşça birçok sahâbiden büyük olmasına rağmen Hz. Peygamber'i göremediği için tâbiîden sayılır. İbn Şâhin ve Abdürrezzâk es-San'ânî onu aşap arasında zikretmişlerse de İbnü'l-Esir bunun rivayet karışıklığından kaynaklanan bir yanlışlığı olduğunu belirtmiştir. Ebü'l-Esved önceleri kendi kabilesini terkedip Hüzeylîler içinde, daha sonra da hanımının kabilesi olan Kuşeyroğulları arasında yaşadı ve Hz. Ömer zamanında Basra'ya göç etti. Bu dönemde Basra'da herhangi bir görev alıp almadığı bilinmemektedir. Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Basra Valisi Abdullah b. Abbas tarafından Basra kadılığına ve ayrıca Hâricîler üzerine gönderilen ordunun kumandanlığına getirildi; İbn Abbas'ın istifasından sonra da kısa bir süre Basra'ya vali oldu. Medâinî'ye göre 69 (688) yılında burada çıkan bir salgın hastalık sırasında öldü.

Koyu bir Ali taraftarı olması sebebiyle Şîa'nın tâbiîn arasındaki önemli simalarından sayılan Ebü'l-Esved, Cemal ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer almış, Cemal Vak'ası'nda Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm ile yapılan müzakerelerde önemli görevler üstlenmiştir. Bizzat kendisinden nakledilen rivayetlere göre nahiv bilgisini de Hz. Ali'den almıştır. Bazı kaynaklar, Abdullah b. Abbas'ın Basra valiliğinden istifa etmesine Ebü'l-Esved'in onunla ilgili bir yolsuzluğu halifeye ihbar etmesini sebep gösterirlerse de olay aslında İbn Abbas ile Ebü'l-Esved arasında geçen bir tartışmanın Hz. Ali muhaliflerinin istismar edilmesinden ibarettir (bk.

EBÜ'L- ESVED ed-DÜELİ

ABDULLAH b. ABBAS). Ebü'l-Esved, Hz. Ali'nin şehid edilmesinin (40/661) ardından ona olan aşırı sevgisi sebebiyle oldukça horlandı. Her ne kadar sonraları Muâviye kendisine yakınlık göstermişse de Ebü'l-Esved buna karşılık vermediği gibi Hz. Ali'ye ve evlâdına haksızlık eden kimseler olarak gördüğü Emevîler'e karşı nefretini hemen her fırsatta belli etmiştir. Ancak onun bu duygularını, daha sonra ortaya çıkan ve ilk üç halifeyi de içine alan Şii nefretiyle karıştırmamak gerekir. Nitekim Kur'an'ı Hz. Ali'den öğrenmesine rağmen Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Ebû Zer el-Gıfârî, Zübeyr b. Avvâm, Übey b. Kâ'b, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve İmrân b. Husayn gibi kişilerden de kıraate dair rivayetlerde bulunmuş, ayrıca onlardan hadis nakletmiştir.

Yahyâ b. Maîn, Ebü'l-Hasan el-İclî ve İbn Sa'd gibi âlimler tarafından sika* kabul edilen Ebü'l-Esved, Arap grameri ve edebiyatı üzerinde geniş bilgi sahibi, kelimelerin taşıdıkları anlamları bilen ve fasih konuşan bir âlim, aynı zamanda zarif bir edip ve şairdi. Onun bu vasıfları taşıması ve özellikle Kur'an'ın yanlış okunması karşısında hassasiyet göstermesi, farklı rivayetlere göre Hz. Ömer ile Hz. Ali veya daha kuvvetli bir ihtimalle Basra Valisi Ziyâd b. Ebîh tarafından mushaf yazısında kelimelerin hatasız telaffuz edilebilmesi için bir sistem geliştirmekle görevlendirilmesine vesile oldu. Çünkü hâfız sahâbîlerin zamanla azalması, hâfızası zayıflayanların bazı kelimeleri yanlış hatırlaması ve iletme yoluyla öğretime her zaman imkân bulunamaması gibi sebeplerin yanında fetihler sonucunda sayısı artan başka ırklara mensup müslümanların, hatta yerli Araplar'ın çeşitli dil hataları (lahn) yapmaları âyetlerin yanlış okunması tehlikesini doğurmuştu. Bunun için tedbir düşünülürken Ebü'l-Esved'in akla gelen ilk isim olmasında, Süryânî kökenli kelimelerin geçtiği âyetlerin tefsirinde eskiden beri ona danışılması (meselâ bk. Ebû Hayyân, II, 300), şiir yarışmalarında en güzel şiirin tayininde çıkan ihtilafların halli için Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerin onun hükmüne itibar etmeleri (Hulvânî, s. 99) ve nihayet ashabın ileri gelenlerinden Kur'an kıraatine dair bilgileri rivayet etmiş olması da rol oynamıştır.

Ebü'l-Esved çalışmaları sırasında, Süryânî ve İbrânî yazılarında noktalarla gös-

terilen hareketleri örnek aldı ve Abdülkays kabilesinden seçtiği bir kâtime, kendisi Kur'an okurken fetha, kesre ve zamelerin telaffuzu esnasında ağzının aldığı şekle göre harflerin üstüne, altına ve önüne birer, bunların tenvinli halleri için de ikişer nokta koydurdur. "Naktü'l-mushaf" denilen bu işlemin, Hz. Peygamber zamanında veya bir rivayete göre Câhiliye devrinde başlatılmış olan, birbirine benzeyen harflerin farklı biçimlerde noktalanması işlemiyle (i'câm, rakş) karıştırılmaması için de hareke görevi yapan bu yeni noktalar kırmızı mürekkeple konuldu; daha sonra bunlar, bugünkü hafif meyilli yatay çizgiler haline getirildi (geniş bilgi için bk. ARAP [Yazı]; KIRAAT; MUSHAF). Ebü'l-Esved, biyografisine yer veren en eski kaynaklarda nahivle ilgili ilk çalışmaları yapan (fâil, mef'ûlün bih, muzaf, ref', nasb, cer ve cezm harfleri vb.) dilci olarak tanıtılmakta (meselâ bk. Cumahî, I, 12; İclî, s. 238; İbn Kuteybe, II, 729), aynı bilgi daha sonraki kaynaklarda da tekrarlanmaktadır (meselâ bk. Zehebî, IV, 82). Bu kaynakların bazılarında onun bu işe eğilmesine sebep teşkil eden olaylarla ilgili rivayetlerden de söz edilmektedir.

C. Brockelmann, Ahmed Emîn, H. Recendorf, J. W. Fück ve Ali Ekber Dihhudâ gibi bazı araştırmacılar yukarıdaki bilgileri "efsane" olarak nitelendirmekte, Arap gramerinin birden bire terimleriyle birlikte ve gelişmiş biçimde ortaya çıkmış olamayacağını ileri sürmektedirler. Şüphesiz ki Ebü'l-Esved'in gerek naktü'l-mushafa gerekse nahve dair ortaya koyduğu kurallar ve getirdiği yenilikler hemen yaygınlaşmıştır (Dîa, III, 279). Ancak onun bu önemli hizmetini inkâr ederek nahiv tarihini, bu alanda kitap yazmış olması muhtemel Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî (ö. 117/735) devrinden itibaren başlatmak, bütün ana kaynakları ve güvenilir râvileri inkâr etmek anlamına geleceği gibi Ebü'l-Esved ve öğrencilerinin sürdürdüğü dil derslerinin, bu konuda muhtemelen Abdullah b. Ebû İshak tarafından yazılmış olan kitapla İsâ b. Ömer es-Sekaffî'nin (ö. 149/766) el-Câmi' ve el-Kâmil'inin ortaya çıkışına zemin hazırladığı da dikkate alınmamış olacaktır. Ebü'l-Esved tarafından ortaya bir nahiv kitabı konmamış olmakla birlikte sözü edilen derslerde bazı kaidelerin ve terimlerin vazedildiğinde şüphe yoktur. Kaldı ki rivayetler-

de zikredilen konu başlıklarıyla ilgili nahiv terimlerini Ebü'l-Esved'in kullanıp kullanmadığı veya bunların onun yaşadığı devirde teşekkül edip etmediği tartışması ayrı bir husus, bu terimlerin delâlet ettiği konuların ele alınıp kurallarının ilk defa tesbit ve vazedilmiş olması ayrı bir husustur. Bu terimlerin başlangıç döneminde konulmuş olamayacağı iddiasıyla, Ebü'l-Esved'in öğrencilerinden ders görmüş büyük nahiv âlimlerince rivayet edilen haberlerin tamamının yakıştırma ve asılsız sayılması açık bir yanlışlığı olduğu gibi bu tutum, en muhterem klasik eserleri bazı yerde itimada şayan görürken bazı yerde uydurma haber kaynağı gibi değerlendirme çelişkisini de ortaya koymaktadır.

Ebü'l-Esved aynı zamanda Arapça'daki garîb ve nâdir kelimeler üzerinde geniş bilgisi olan bir şairdi. Bir divan teşkil eden şiirleri (Divânü Ebi'l-Esved [nşr. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn], Beyrut 1974) uzun kasidelerden ziyade onar beyti aşmayan mukattaalar tarzındadır. Muhtevalarına bakıldığında onun şiirlerinin sanat için yazılmadığı ve o devir şairlerinin işlediği konuları ele aldığı görülür. Bunlar fahr, risâ, kahramanlığı ve şecaati övme, ilmi yüceltme, sabrı tavsiye, doğruluk ve kardeşliği, özellikle de gayret ve çalışmayı teşvik gibi konulardır. Ebü'l-Esved'in Asmaî, Ebû Amr b. Alâ, Sükkerî ve Sa'leb tarafından toplanan şiirleri, Fück'ün görüşlerinin aksine (bk. EI² [İng.], I, 107) asırlar boyunca şiir münekitleri, edipler ve lugat âlimlerince incelenmeye değer bulunmuş, İbn Cinnî onun divanını istinsah edip hocası Ebû Ali el-Fârisî'den de nakillerde bulunarak şiirlerini şerhetmiştir. Aynı şekilde başta Hüzeli şairleri olmak üzere bazı meşhur şairlerin divanlarına şerh yazan Sükkerî de Ebü'l-Esved'in şiirlerine şerhler yazmıştır. Öyle anlaşıyor ki şiirlerine gösterilen bu ilgi, onların sanat değerinden ziyade dil ve lugat bakımından ilk İslâmî devri temsil etmeleri sebebiyledir. Çünkü Ebü'l-Esved şiirlerinde Arapçalaşmış ve dile sonradan girmiş kelimeleri kullanmadığı gibi İslâm medeniyetinin gelişme döneminde Arap şiirine tesir eden yabancı üslup ve kullanışlardan, lafza dayalı sunî sanatların tesirinden de uzak kalmıştır. Dolayısıyla şiirleri nahiv, lugat ve kıraat kitaplarında şahid ve delil olarak zikredilebilecek mahiyette görül müştür.

BİBLİYOGRAFYA :

EBÜ'L-Esved ed-Düelfi, *Divân* (nşr. M. Hasan Âl-i Yâsin), Beyrut 1974, nâşirin mukaddimesi, s. 5-22; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 46; VII, 99; Cumahî, *Fuḥūlū's-şu'arâ*, I, 12; Cāhiz, *el-Buḥālâ* (nşr. Tāhā el-Hāciri), Kahire 1981, s. 15, 153, 187; İclî, *eş-Şikât*, s. 238; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, II, 729-730; Taberî, *Tārîḥ* (Ebü'l-Fazl), IV, 461-466; İbn Abdürabbih, *el-İḥdül-ferîd*, II, 490; IV, 346, 354; VI, 185, 196; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 6-12; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡānî*, XII, 297-334; XVI, 376; XX, 370; Sirâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ), Kahire 1405/1985, s. 33-43; Ebü Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1954, s. 21-26; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 189-195; Dâni, *el-Muḥkem fî nakṭil-meşâhif* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1379/1960, s. 43-47, 58, 210; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 4-11; Yâkūt, *Mu'cemül-üdeba*, XII, 34-38; XIV, 42; İbnü'l-Esir, *İnḥâşü'l-gābe* (Bennâ), III, 103; İbnü'l-Kutî, *İnḥâşü'r-ruvât*, I, 4-24; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 216-219; Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, Kahire 1403/1983, II, 300; Zehebî, *A'lâ mü'n-nübelâ*, IV, 81-86; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III, 151 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, I, 345-346; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 241-242; Tâcül-'arûs, VII, 316-317; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şi'a* (nşr. Seyyid es-Sadr), Tahrân, ts., s. 40-65; Ahmed Emin, *Ḍuḥa'l-İslâm*, Beyrut 1353/1935, II, 285-288; Brockelmann, *GAL*, I, 42, 96; *Suppl.*, I, 72; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 13; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 89-91; Muhammed Hayr el-Halvânî, *el-Mufaṣṣal fî tārîḥi'n-naḥvi'l-'Arabî*, Beyrut 1399/1979, s. 93-132; Ömer Ferruh, *Tārîḥu'l-edeb*, I, 348-350; Muhammed Rızâ el-Hakîmî, *Tārîḥu'l-'ulemâ* "abre'l-'uşûri'l-muḥtelife", Beyrut 1403/1983, s. 310-320; Dihudâ, *Luḡat-nâme*, Tahrân 1346 hş., II, 370-372; Reckendorf, "Ebü'l-Esved", *DMİ*, I, 307-308; a.mlf., "Ebü'l-Esved", *İA*, IV, 75-76; Ilse Lichtenstädter — [Nihad M. Çetin], "Nahiv", *İA*, IX, 35, 36-37; J. W. Fück, "Abu'l-Aswad al-Du'âlî", *EI*² (İng.), I, 106-107; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 279.

TEVFIK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

EBÜ'L-FAZL el-ALLÂMÎ

(أبو الفضل العلامي)

Ebü'l-Fazl b. Mübârek
en-Nâgavî el-Allâmî
(ö. 1011/1602)

**Ekber Şah devrinin önde gelen
âlim, şair ve devlet adamı.**

6 Muharrem 958'de (14 Ocak 1551) Agra'da doğdu. Ailesi Arap asıllı olup Yemen'den Sind'e, daha sonra da Hindistan'a göç ederek Racastan'daki Nagor'a yerleşmişti. Babası Şeyh Mübârek (ö.

1593) şehrin ileri gelen âlimi olarak şöret kazanmış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ağabeyi Ebü'l-Feyz de (Feyzî-i Hindî) Ekber Şah devrinin meliküşşuarâsı idi.

İlk tahsiline Arapça öğrenmekle başlayan Ebü'l-Fazl, beş yaşına gelince okuyup yazabilecek bir seviyeye ulaştı. Babası ona naklî ve akllî ilimlerin her dalında mükemmel bir eğitim sağladı. Bu da kendisine olayları ve fikirleri tenkitçi bir gözle değerlendirme imkânı verdi.

Önceleri saraya intisap etmek istemi-yordu, fakat ağabeyi Ebü'l-Feyz'in teşvik ve desteğiyle 1574'te saraya girdi. Âyetü'l-kürsî'nin tefsirini yaparak Ekber Şah'a takdim etti. Bu çalışması hem hükümdar hem de ulemâ nezdinde itibar kazanmasını sağladı. Daha sonra hükümdarın Bihâr ve Bengal'de kazandığı bir zafer münasebetiyle Fetih sûresinin tefsirini de Agra'da bulunduğu sırada Ekber Şah'a takdim etti. Hükümdarın huzurunda yapılan münazaralara katıldı ve üstün bir zekâyâ sahip olduğunu ispat etti. Sadece kendisi değil ağabeyi ve babası da Ekber Şah'ın dinî düşüncelerinin gelişmesinde önemli, fakat bazılarının iddiasına göre zararlı etkilerde bulunmuşlardır. Ebü'l-Fazl el-Allâmî, Ekber Şah ile dostluğunu gün geçtikçe pekiştirdi. Bâbürlü hükümdarı onun fikirlerine çok ilgi duymuş, hatta bazı kabul edilemeyecek akıl dışı hareketlere de kalkışmıştı. Ebü'l-Fazl ise hükümdarın kabul edilmesi imkânsız davranışlarına Allah'a yakınlık ve ibadet vasfını verdiği gibi kaleme aldığı kaside ve methiyeleriyle onu göklere çıkarmıştı. Bu yüzden Fetihpür Sikri'de 1575'te bir divanhâne inşa ettirildi ve gerçekte hiçbir ilgisiz olmadığı halde bu binaya ibadethâne adı verildi.

Ebü'l-Fazl, 1585'te Ekber Şah'ın askerî teşkilâtta belirlediği 1000 kişilik mansaba sahip oldu. 1592'de hükümdar

nezdindeki nüfuzunun artışına paralel olarak bu sayı 2500'e çıkarıldı. Ekber Şah bu nedimini babası Hümâyûn'un tahtgâhı Delhi'ye, Şah Kulu Han Mahrem'in yanında ikinci valiliğe tayin etti. Şehzade Selim fikirlerinden dolayı Ebü'l-Fazl el-Allâmî'yi sevmiyor, her vesile ile düşmanlığını belli ediyordu. Tarihçi Abdülkâdir el-Bedâünî de kendisine gösterdikleri himaye ve yardımlarını minnetle zikretmesine rağmen Şeyh Mübârek, Ebü'l-Feyz ve Ebü'l-Fazl el-Allâmî'yi Ekber Şah'ın dine olan bağlılığına sarsmalarından dolayı şiddetle tenkit eder. Hatta öğrencisi ve yakın dostu olduğu Ebü'l-Fazl'ı "dünyayı ateşe veren adam" şeklinde nitelendirir.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî, daha sonra Dekken'deki karışıklıkların bastırılması ve Bâbürlü nüfuzunun tekrar iadesiyle görevlendirildi. Bu aslında, Ekber Şah nezdinde Ebü'l-Fazl'ın şöretini göğeleme-yeye yönelik bir hareketti. Ebü'l-Fazl Dekken âsilerini beklenmeyen bir şekilde bertaraf ederek başta Şehzade Selim olmak üzere saraydaki rakipleri karşısında üstünlük sağladı. Burhânpür şehri yakınlarındaki Asîrgarh Kalesi'nin Bâbürlü hâkimiyetine alınışında yine Ebü'l-Fazl'ın ve Şeyh Abdurrahman Efdal Han'ın büyük yararlıkları görüldü (1599).

4 Rebîülevvel 1011'de (22 Ağustos 1602) bir suikast sonucu öldürülen Ebü'l-Fazl'ın başı kesilerek Şehzade Selim'e gönderildi. Ekber Şah katil haberini öğrenince çok üzüldü, oğlunu hadisedeki rolü sebebiyle hiç affetmedi. Fakat Şehzade Selim bu cinayetten hiç pişmanlık duymadı; hatta, "Ebü'l-Fazl Allah'a inanmayanların başı, babamın ulu adının kötülenmesine sebep olan insandır" diyerek kendini savundu. Ebü'l-Fazl Gvalior ci-varındaki Antri'de toprağa verildi. Kabri bakımsız ve harap bir haldedir. Allâmî ailesinden Abdurrahman Efdal Han'ın, 1613'te ölümüne kadar Bihâr'da valilik yaptığı bilinmektedir.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî İslâm dünyasının muhafazakâr dinî liderlerini eleştirdi ve onları kısır görüşlü olmak ve hoşgörüsüz davranmakla itham etti. Ekber Şah'ın "dîn-i ilâhî" (tevḥîd-i ilâhî) adını verdiği yeni dinin oluşumunda önemli rol oynadı. Ekber Şah'ın bu konudaki düşüncelerini Ebü'l-Fazl ifade ediyordu. Hint ve Çin filozoflarının, Brahmanlar'ın, Budistler'in, Mecûsiler'in ve papazların görüşlerinden etkilendi. Dinî konulardaki görüşleri kâfir ve zındık olarak suçlanmasına sebep oldu. Bazıları onu Hindü, ba-

Ebü'l-Fazl
el-Allâmî'nin
bir tasviri
(Bayur,
II, resim 38)